

PAP ZSUZSANNA

Scriptorium és labirintus a hegyeken[•]

Bevezető keret

A merész vállalkozás

Diplomadolgozatom alapötletét, a középkori írásbeliség témáját, a filozófia és teológia viszonyát, a tiltott könyveket Umberto Eco *A rózsza* neve című műve adta.

Merész vállalkozás. Ez volt a legfinomabb megjegyzés, amelyet dolgozatom alapötletének elmondásakor kaptam. Két szempontból is cáfolnám. Először is, melyik írásos mű megírása nem merész vállalkozás? Másodsor, mindamellet, hogy a mű, melyből az alapötlet a középkori írásbeliség és a tiltott könyvek témája származik, ugyan többségében fikció, nem nélkülözi Eco zseniális átlátó, összegző és logikai készségét (erről szól a mű), hatalmas tárgyi tudását és fogyhatatlan szerelmét a középkor iránt. Mindazon precizitással, amiről más műveiben is — talán legismertebb és leginkább idevágó példaként a *Hogyan írjunk szakdolgozatot?* című írását emelném ki — tanúbizonytságot tett, volt olyan elszánt, hogy kitöltve egy benne is tátongó űrt, életet lehelt a kevéske adatba és ténybe, a sok-sok sejtésbe és találgatásba. Elénk tárt egy lehetséges variációt, arról, hogyan tűnhetett el Arisztotelész *Poétikájának* második könyve, illetve más művek. Bemutatott egy variációt a kolostori élet, a visszasságok, tisztátalanságok és tisztaságok, erények és bűnök, isteni és evilági szerelmek, mester és tanítványa viszonyáról. Mindezt egy a vallásosság, a tudomány és a filozófia nagyon kényes időszakára, a skolasztikus nézetekbe lassan beágyazódó tudományos látásmód elterjedésének idejére helyezve.

Sokan, a kevés megmaradt anyag okozta sok-sok kérdőjel miatt, kishitűségből vagy csupán lustaság folytán meg sem próbálták ezt. Mentségükre szólva nagy bátorság, mérhetetlen kíváncsiság, és valóban kifogyhatatlan szerelem kell a középkor kutatásához, és akár egy picinyke részének igazi megértéséhez is. Ez az, ami benne és a magam szerény módján bennem is munkál, midőn az írásba kezdek.

Remélem, többedmagammal ellentmondunk a tiszteletreméltó Jorge apát állításának, miszerint az egyetlen cél a tudás megőrzése. Nincs kutatás, fejlődés, csak a tudás egyre tökéletesebb összegzése. Természetesen helyet adva a kiváló összegzések tanulmányozásának, ezek tanulásának, de folyton keresni fogjuk utunkat, melyet a gyökerek felkutatásával kell kezdeni, és soha nem fogjuk sem-

^{• 1} Aszerző művelődésszervezői szakdolgozatának közlése meghagyja a fejezetek eredeti számozását. (A válogatás a dolgozat logikai és időrendi sorrendjét illetve felosztását követi.)

milyen eszközzel, eszmével vagy dogmával a kutatás és fejlődés útját állni. Hiszen önmagunkat gyarapítjuk a világ egyre tökéletesebb és mélyebb megismerésével, ami múltunk megismerésével értelmezésével, megértésével és elfogadásával kezdődik.

Kezdődjék hát az időutazás.

Az idő: hozzávetőleg a 10. századtól a 15. századig terjedő időszak.

A helyszín: Európa

Az útvonalunk: vándorlás a mai Magyarország, Ausztria, É-Olaszország és Franciaország területén, olyan a téma szempontjából fontos helyeket érintve, mint Pannonhalma, Melk, Reichenau, Cluny Conques, Liguria, Pomposa.

A szereplők: többségben azok, akik a keresztény Európa művelődésében nemcsak időben, de tettekben is elől jártak, a Szent Benedek rend tagjai. Figyelünk fókuszában: A középkori írásbeliség és szentélyei: a kolostori könyvtárak.

1.1. A szükséges fogalom meghatározások elé

Kolostor, szerzetes-regula. Mindhárom szó ismerősként hangzik, de tudjuk-e, vajon mit jelentenek? Mint annyiszor, most is a gyökereknél, a keletkezésnél kell keresni a választ.

Regula. Sokszor pejoratív értelemben használjuk. Valami olyasmi érzésünk támad, mintha „megreguláznának” bennünket, megmondanák, mit és hogyan tegyünk. A mai (szabados) világban egyenlőnek hangzik a börtönnel. Pedig, ahogy a kötött táncokban lépéseink szabályozottak, csak úgy behatárolt egy szerzetes élete is (természetesen koroktól, normáktól és a különböző működésű szerzetesrendektől is függött, mi volt „tiltott, túrt és támogatott”).

De vajon a keringő, szamba, tangó, foxtrott szigorú lépéseit követve nem lehet élvezni és érezni a tánc adta szabadságot? Így a szerzetesélet sem börtön, de még önként választott börtön sem. Életút. Ilyen mindenkinek van, s ha nincs, akkor ott problémák vannak. Ha csak nem kényszerítettek valakit a ruha felvételére, és a rend előírásainak betartására, az ő szabadsága bármelyik világi emberével vetekszik, ha nem nagyobb. Ha egy kolostor ablakából kitekintünk, az alattunk elterülő táj éppoly közel van, mint messze. Ahogy a középkorban, ma is vannak ránk leselkedő veszélyek „odakint”, csak más természetűek. A közös bennünk az, hogy egyik sem tette és teszi lehetővé a lelki béke megtalálását, a magányos elmélkedést. Enélkül pedig nem születnek gondolatok, nincsenek szilárd normák, megbízható talpkövek. S az igazi szabadság, a lélek szabadsága. Ez bárhol lehet, de ezeken a helyeken biztos létezik, hiszen rövid látogatásaim alatt is kaptam ízelítőt belőle. Úgy gondolom, az ott élők sokban hozzájárulnak ehhez. Tehát akkor járunk közel az igazsághoz a jól ismert „kolostorba vonulás”-fordulatot olvasva, ha valami boldogító, békés és tiszta érzésre gondolunk, és nem az örökre becsapódó tölgyajtóra, a véglegesen magába záró falakra és a kirekesztett külvilágra.

Olvasva Szent Benedek Reguláját, önkéntelenül Konfuciusz tanításai jutnak eszembe. Más kor, más hely, más kultúra, más szokások, más normák, más elvárások, más vallás, más világnézet, de ha találkozhattak volna, úgy érzem nagyon megértették volna egymást. Mindegyik az alapkövekről szól, mely nélkül a ház

homokra épülne. Szeretet, tisztelet, engedelmesség, a meghallgatás erénye, törődés, figyelem, munka, és az értelem, mely mindezeket mozgatja.

Sokaknak nem ártana, ha ezek közül akár egyet is életük mozgatórugójának mondhatnának.

Távoli időkbe és helyekre visz el a történet, s az ő „nyelvük” megértéséhez éreztem szükségét néhány fogalom összegyűjtésének.

A gyűjtemény a teljesség igénye nélkül tartalmaz egészen általános, a művelődés- és szerzetességtörténet illetve az irodalomtörténet körébe tartozó kifejezéseket, melyeket felidézésnek és összefoglalásnak szánok. Az „evidensnek”, ismertnek tekintett fogalmak is helyet kaptak. Ezeket is fontosnak érzem. Olyan szavak is helyet kaptak, melyeket nap mint nap használunk, de valódi tartalmukat megismerve, felelevenítve nagyobb biztonsággal és több szeretettel alkalmazhatjuk. Fellelhetők ezentúl latin, régies és egyházi, köztük kifejezetten bencés rendben használatos fogalmak is vegyesen. Mindegyik a munka könnyebb és gyorsabb olvasását szolgálja, megkímél a lábjegyzetektől, és talán felkelti a latin nyelv iránti érdeklődést.

2. A kultúra és a bárd

A kultúra meghatározásai szerteágazóak és színesek, méltóan magához a kultúrához. Volt, hogy a kultúrát a természet ellentétéként fogták fel, később a társadalom tárgyiasította, intézményesítette azt. Született romantikus, életfilozófiai és a kultúrát a civilizációval szembeállító kultúrafelfogás. Később az elit, tömeg és mindennapi kultúra fogalma vált ismertté. E sok foglalatosság a kultúrával, annak fogalmával és tartalmával két pozitív dolgot jelent. Mindig foglalkoztak, és remélem továbbra is foglalkozni fognak az emberek a kultúrával, és mindig is a magukénak érzik majd, hiszen mindazt, amivel kapcsolatban így érzünk, annak nevet adunk és osztályozni próbálunk.

Két keret van, amibe véleményem szerint e fogalom „bepaszírozható”. Egy szűkebb és egy tágabb. Számomra ennél jobban nem behatárolható és nem is behatárolandó. Szűk abban az értelemben, ha az anyagi és szellemi javak összességét értjük, de életünkre múltunkra és jövőnkre inkább a szűkebb kultúra által meghatározott tágabb kultúra hat: a viselkedéskultúra, lakáskultúra, szexuális- és étkezési kultúra, öltözködés- és környezetkultúra; összefoglalva: az ember viszonya önmagához, a másik emberhez, a tárgyakhoz, a jelekhez, és környezetéhez.

Ez a kicsiben gyökerezik. Le kell ásni a múltkeresésben a gyökerekig, hogy ne maradjunk tudatlanok, ne ítélkezzünk előítéletesen, és türelmesek tudjunk lenni úgy másokkal, mint magunkkal. Én a nyugati kultúra kezdetén a magok után kutattam. Azok után a magok után, amiket ha olyan környezetbe vetnek, ahol sok hasonló, vagy sok más, növény él, megkapaszkodnak és erdőkké válnak. Emberöltökkel számolható időben adnak tiszta levegőt, árnyékot, helyet ágaik között, hogy felmászhas, még tovább láthass, és helyet más életeknek. De olyan is megtörtént már, hogy szikes talajon elvétve egy-egy szívós bokor erdőket teremtet. Ilyenek voltak a korai kereszténység zászlóvivői, a bencések is.

Munkám központja a nyiladozó keresztény írásbeliség. Kevés helyen összeszűrt, mielőtt forradalmat csinált volna, mégsem nevezhetjük szűk kategóriának. Hiszen a könyvek akkor és ott nemcsak önmagukért készültek, hanem hogy

az akkori ember vallásos igényeit és teendőit, bontakozó tudásvágyát, majd később esztétikai szükségleteit kielégítsék. De mint minden közös akarat, embereket hozott kapcsolatba egymással, ami a kultúra alapja, és rendet, szabályokat hívott életre, ami a feltétele ugyanennek. E korban az írásbeliség picinyke, és nagyrészt egy kézben összpontosuló, de igen fontos része volt a fejlődésnek, és meghatározó szerepet játszott a vallási, politikai, kulturális, filozófiai, tudományos és a társadalmi élet fejlődése szempontjából. Emberekre, ránk is hatott. Ha csak e rövid felsorolást nézzük, már kimerítettük a „tágabb” fogalmát, hiszen mi lehet annál tágabb, mint az élet, a jövő minden területére hatni, hacsak egy szűk cellából is.

Sok dologban tévedünk, amikor úgy gondoljuk, hogy a középkori élet és kultúra sötét volt, elmaradott, félelmetes és homogén.

Nem sötét, csak keveset tudunk róla és a hiányzó ürt saját korunkhoz viszonyított normák szerint töltjük ki. Amire pedig nincs a szemünkben racionális válasz, azt sötétnek, elmaradottnak, erkölcstelennek, félelmetesnek bélyegezzük. Két dolog miatt sem tehetünk tudatlanságunkról. Az egyik, hogy képtelenek vagyunk önmaguktól és a saját korunktól elvonatkoztatni. Ez mindenki örök hibája. A másik, hogy a tárgyi bizonyítékok, melyek valósággal töltenék ki fantáziadús képzeletünk fehér foltjait, megsemmisültek. Tűzvészekben, háborúkban, hatalmi harcokban tűntek el. De egyik mentség sem ad felmentést a jobb megismerés igénye alól. Annyi előjáróban is elmondható, hogy a középkor semmiképp sem elmaradott, misztikus és egyben félelmetes, csak a mai ember számára érthetetlen, és semmiképp sem homogén, hiszen csak a felrajzolt képzeletbeli útvonalon Pannonhalma, Melk, Reichenau, Cluny, Conques, Liguria, Pomposa által határolt területen is meglehetősen eltéréseket tapasztalunk.

Az út vonala észak-déli irányban egy bárdot mintáz. Nyugat-keleti irányban (ahogy a kereszténység és nyugati kultúra terjedt) egy pajzsot vagy címet, vagy akár egy lúdtoll hegyét. Ez a négy szimbólumértékű képzelődés akár jellemezheti is a keresztény középkori Európát. A bárd a jog és igazságszolgáltatás és ennek szélsőségei, az inkvizíció szimbóluma, a pajzs a nemzetek harcaira és a keresztes háborúkra emlékeztethet, a címer a népet, nemzetséget, nemzetet, a lúdtollhegy pedig a bontakozó műveltséget jelentheti.

Induljunk el ezen a „vonalon” és nézzük meg mitől fényes vagy véres a bárd, kit és ki ellen takar a pajzs, ki és mit festett címerére, és mit formáz, fest, vagy javít a lúdtoll hegye.

3. Scribō et legō — Olvasni és írni **A térség írásbelisége és könyvkultúrája**

3.2. A kódexmásolás

A scriptorium a scriptoron kívül munkát adott az illuminátornak vagy rubricatornak, a könyvek díszítőjének, és a miniátorok, aki a szemet gyönyörködtető miniatúrákat festette. Az emendatorok javították a scriptorok, miniátorok, és a illuminátorok által ejtett hibákat. Sokszor látunk az iniciálékban egy ferdelapú írópult előtt székén írása fölé hajló alakot. Az alak, vagy a négy evangélista egyikét, vagy az egyházatyákból valakit, vagy a mű auctorát ábrázol-

ta scriptor pózban. Később, a másolási munkát meggyorsítandó, a kódexeket peciákra szedték szét, és hivatásos bérmásolókkal másoltatták az egyetemeken és a körülöttük kialakult szellemi központokban. A másolók gondosan megjelölték a pecia margójára a sorszámot, így később sem volt kétséges a helyes sorrend. Egy hét elteltével a mintapéldány tulajdonosának, a stationariusnak visszajuttatták, és a kezdetekhez képest jóval rövidebb idő alatt az egész kódex másolata készen állt. A 12. század körül egy teljes Biblia-másolat egy évébe, és három hónapjába telt a másolónak.

3.4. A magyarországi helyzet

A kereszténység felvétele alapvető változásokat hozott, mind az életforma mind a kulturális szokások terén. Ezen alapvető változások egyik nagyon új és eddig nem létező formája a keresztény Európával közös írás, a latin betűs írásbeliség elterjedése, felváltva ezzel például a magyar rovásírást. A papi „írásmonopólium” és az a gondolkodásmód, amely tanult emberhez méltatlannak minősítette a népi nyelvek írásos használatát, sok kárt okozott az ösköltészet és a mondavilág lejegyzésében. Voltak természetesen kivételek. A 871–899 között uralkodó angolszász Nagy Alfréd például, akinek udvarában a latin mellett angolul is olvashattak és írhattak. Mindez, mint oly sok minden, kétoldalú, megakasztó és előremutató is, hiszen hátráltatott és megnyitott utat más nemzetek írásbelisége felé. A megismerés útja nyílt meg ezzel.

Szent Istvánnak és püspökeinek, és nem kevésbé az akkortájt több mint 80 kolostort alapító bencés rendnek köszönhetően Magyarországon is egyetemessé válik a latin nyelv. Használatának, elsajátításának több fóruma keletkezik: a kolostorok és a velük szorosan kapcsolatban álló szerzetesi iskolák. Az első Szent Márton hegyén. A törvényileg előírt plébániai iskolák grammatikát, retorikát és logikát tanítottak. Ennek magasabb fokozata a püspöki és káptalani székhelyeken létrehozott káptalani iskolák, melyek már a quadriviumokat tanították. Ezek a későbbi gimnáziumok és főiskolák — Magyarországon a Studium Generále (1306) és az első egyetemünk Pécsen (1367) — előfutárai. Nem sokkal megelőzve Pécsen, Prágában, Krakkóban és Bécsben is létrejöttek az első egyetemek.

Ugyancsak terepei a latin nyelvű írásbeliségnek a királyi udvarok és a kancelláriák.

3.7. A kéziratok beszerzése, tárolása, nyilvántartása

Scriptorok, írásképek, műfajok. Minden összeáll ahhoz, hogy könyvek szülessenek. Ezeket azután beszerzik, hogy gyarapodjon a könyvtár, őrzik, tárolják, nyilvántartják és használják őket.

Az kolostorokat az alapításkor az anyakolostor, vagy az alapító, fenntartó személy látta el a szükséges könyvekkel. A további beszerezést és gyarapodás gyűjtőpontjában a scriptoriumok álltak, ahol is a kölcsönzött példányok másolása folyt. A vásárlás a könyvek pénzületi értéke miatt igen ritka volt. Gyakoribb volt viszont az adomány, vagy hagyaték útján gyarapodó intézményi vagy magánkönyvtár. Sok könyv útját a possessorbejegyzés segítségével követhetjük nyomon, főleg akkor, ha az új könyvtulajdonos nemcsak nevét, de a vásárlás idejét és helyét, illetve az eladó személyét is feltüntette a tulajdonos-bejegyzésben.

Az iskolákban a szükséges könyveket maguk a diákok másolták. A könyvek vásárlása sokáig a gazdagok kiváltsága volt, akik külföldi tanulmányútjaik során szerezték be könyveiket. A könyvek vásárlás útján történő beszerzése csak a könyvnyomtatás megjelenésével lett általános.

Bár a könyvek ára ma sem olcsó, mai szemmel elképzelhetetlenül magas volt egy-egy kézirat költsége. Kötéssel együtt száztizenhárom forintba került az 1490-es évek végén egy Bártfára készült antiphonarium. Összehasonlításként: negyven forint volt egy kisebb kanonoki javadalom egész éves jövedelme.

Ez, és az a tény, hogy Istennek tetsző és szolgáló tevékenységnek tartották a könyvek másolását és kezelését, nagy felelősséget rótt mindenkire, aki a könyvekkel kapcsolatban állt, akár mint felhasználó, akár mint könyvtáros. Kolostorokból listát vezettek, hogy melyik rendtársnál milyen könyv van. Ezzel éventént számoltak el. Más kolostoroknak másolásra csak nyugta és zálog ellenében — ami általában egy másik könyv volt — kölcsönöztek. Külső használatra — a visszaélések szaporodásával — nem adtak ki könyvet.

A könyvek tárolását felhasználásukhoz és értékükhöz igazították. Helyezték el könyveket a sekrestyében, szentélyben, kincstárban, a kerengők falfülkéiben, melyeket fával béleltek ki. Ma is látható egy ilyen falfülke Mátyás korából a porta speciosa mellett. Tárolták még könyvesládákban, könyvszekrényben (armariumban), később pultokhoz láncolva.

Nyilvántartásuk nagyobb könyvtárakban tartalom szerint történt. A szakokat az ábécé betűivel jelölték. (A= Biblia, B= Commentarii, C= Patres) és így tovább. A szakcsoportok betűjelét a könyvállványokra írták, és megszámozták a polcokat. A könyvre pedig felkerült az állvány betűjele, a polc és az ezen belüli sorszám. Kisebb könyvtárakban a könyv kötéstáblájára vagy a gerincére írták a rövidített címet.

A könyvlajstromok a könyvtár állományát vették számba és custosról custosra öröklődtek. Emellett leltárként is szolgáltak. A mai korban pedig bejegyzésekkel együtt fontos források. Volt, hogy nagyrészt a könyv külalakja került a könyvek leírásához, és volt, hogy szakszerűen az implicit és explicit sőt a loca probationum, a biztosító helyek is a könyvjegyzékbe kerültek. Beírásra került ezen kívül a könyv jelenlegi használója, a kolostor, aminek másolásra kölcsönadták, és a annak a neve, aki felelős volt a gondjaira bízott könyv elvesztésében. Könyvtártól és könyvtárostól függött, hogy a könyvek valamiféle rendszer szerint vagy mindenféle szisztémát nélkülözve kerültek a jegyzékbe. A Pannonhalmi Könyvtár esetében e „rendszertelenség” segített feltérképezni a legrégebbi magyar könyvtár belső rendjét.

Hogy honnan és hogyan tudunk mindezekről?

A possessor-bejegyzésekből, végrendeletekből, scriptorok íróeszközöket kérő leveleiből, vagyonleltárakból, könyvlistákból, melyek töredékes vagy teljes formában maradtak ránk. Mivel a pergamen anyaga erős időt álló anyag, a 16–17. században szívesen használták későbbi kéziratok és nyomtatott könyvek kötéseként, borítójaként. Sok könyv és irat maradt így ránk, fragmentumként. A felhasználói glosszák adnak még igencsak emberközeli információkat, de ez a bázis inkább a kutatóké, mint a feldolgozóké, hiszen meglétük mégoly hasznos is esetleges és szegényes.

Nagy óvatossággal és sok kutatással, a részletek és összefüggések aprólékos adatok és fel sem tűnő apróságok megfontolt összegzésével azonban fragmentumtól fragmentumra, könyvről könyvre, listáról listára összerakhatjuk a középkor egy-egy részletét...

4. Credo ut intelligam — A hit, mint értelem (Canterbury Szent Anselm) A középkor fő vallási, filozófiai és tudományos tézisei és ezek megfogalmazói

4.4.1. A fordulópont

750-től az abasszida fejedelmek bagdadi udvarában Arisztotelész műveinek lázas fordítása indul meg. Szír tudósok görögből és szírből arabra fordítják a műveket. Ez az újplatonikus színezetű, arisztotelészi arab filozófia van nagy hatással a zsidó filozófiára. Toledóban, a zsidó filozófia központjában kezdik el latinra fordítani Arisztotelészt. Toledói példát követve Oxfordban is és Szicíliában is megindulnak a fordítások az eredeti görög szövegből.

A karaván és zarándokútvonalak szállítani kezdik Arisztotelész fordításait e három helyről, Toledóból, Oxfordból és Szicília területéről kiindulva. S akik szállítják, talán nem is tudják, hogy mennyire vihart fog keverni rakományuk...

A nagy fordulópontot talán nem is a patrisztika és a skolasztika határa jelenti, hanem inkább ez az időszak, körülbelül 1000 körül, mikor is Arisztotelész műveit fordítani, majd az arab közvetítés segítségével olvasni kezdik a nyugati kereszténység területein is. Ezt az időszakot nevezhetjük hegyhátnak a skolasztika időszakában. Ekkor indul meg az arisztotelizmus átvétele, az egyetemek kialakulása és a kolduló rendek elterjedése. Újra felfedezik az Organon másik három könyvét, a Kategóriákon és az Értelmezésről szóló írásokon kívül az Analyticát, a Topicát, és a Sophisticát. A sok port felkavart Metafizika és fizika is ez idő tájt látja meg a bagdadi, toledói, az albioni, és a szicíliai táj után Közép-Európa egét.

Ebben a virágzó skolasztika időszakának nevezett időben forr szerves egészzé az ágostoni platonizmus arisztotelészi logikával keveredett rendszertelen változata. A Fejedelem, Aquinói Szent Tamás túllép már Anselmen, és a görög patrisztika hagyományait kívánja összhangba hozni a kor gondolataival. Többek között ebben segít neki Moerbeke Vilmos, aki Arisztotelész fordításokat biztosít számára. A filozófus könyveihez magyarázatokat és filozófiai bevezetéseket ír. Álláspontját — mely szerint a józan ésszel nem kerülhetnek ellentétbe a kinyilatkoztatás tényei, ha nem is vagyunk képesek őket észérvekkel megmagyarázni — egész életén át húzódó szüntelen küzdelmekben védi. Felfogásához, és a két bölcselet közelítésében majdnem egy tézis Roger Bacon-é, aki szerint tapasztalattal kell mindent bizonyítani, de ebben nemcsak az érzékelés, hanem az isteni sugallat is számít.

A platonai filozófiát a középkori kereszténység szívesen fogadta, ugyanez nem volt elmondható Arisztotelész sokrétű munkásságára. Kezdetben azonban, körülbelül a 11. század kezdetén a Boethius által latinra fordított logikai művei és mellette Euklidész Elemek című könyve is megjelenik a színesedő tudományos palettán.

A 12. századra a tekintélyelvűség mellett egyre inkább teret nyert a kísérlet és tapasztalás, az empirikus megfigyelés az európai tudományban. Ennek a filo-

zófiai fundamentumát a már említett Roger Bacon képviselte, aki szerint az ész és a tekintély mellett a tapasztalás az, amely elvezet a bizonyításhoz.

Az 1200-as években az egyház riadót fűj, és kiközösítéssel sújtja Arisztotelész természetfilozófiai műveinek olvasóit. Az újplatonikus gondolatokkal fűszerezett, arab közvetítéssel nyugatra került arisztotelészi — a kor dogmáival nem egyező — gondolatok nagy riadalmat keltettek az egyház konzervatívabb szárnyában, és hatalmas forradalmat idéztek elő tudós körökben is.

Voltak kompromisszumos megoldások, mint Bonaventuráé, aki ugyan elfogadja például az érzékszervi benyomások tételét, de hiszi, hogy a lélek hatni tud a testre, bár ennek tudományos magyarázatával adós marad. Úgy tartja azonban, hogy egészében az arisztotelészi filozófia nem megfelelő alap a teológiának. De voltak a kortársak közül, akik azonosulni tudtak a filozófussal.

Ilyen e kor elismert Arisztotelész-interpretátora Albertus Magnus, kinek munkáját — e művek egyházi dogmákhoz igazítását — Aquinói Szent Tamás fejezte be, akit előbb a filozófia és teológia különválasztásáért és a metafizika önállósításáért, illetve azért ítélnék el, mert Arisztotelésztől származó elvekkel bizonyította Summa theologiae című művében Isten létét. Később, az addig Arisztotelész cenzúrázásával megbízott dominikánusok nagykáptalanja a rend doktorává avatja a lázadó Szent Tamást.

A figyelmeztetettek közül az egyetemek nem igazán foglalkoztak a tilalmakkal. Roger Bacon, Robert Grosseteste tanítványa volt az, aki Párizsban elsőként megszegte a párizsi egyházmegyei zsinat 1210-es tilalmát. Ezzel elindítva más egyetemeken is az a folyamatot, minek eredményeképpen 1366-ban már a pápai legátus követeli Arisztotelész tanulmányozását a szabad művészetek fakultásán.

És lassan a kiközösítések és tilalmak visszavonás nélkül ködbe vesztek anélkül, hogy valaha is visszavonták volna őket...

5. Prohibitione et censura

„A két lista”.

Az első hivatalos tiltott könyvek listáját 1559-ben adta ki IV. Pál pápa, ezt XIII. Leó új szabályzata követte, a Decreta generalia de prohibitione et censura librorum prohibitorum.

E szerint 3 osztálya van a tiltott műveknek:

- minden író akinek műveit eretneknek nyilvánították;
- egyes tilos művek szerzőik megnevezésével;
- névtelen szerzők, továbbá a tilos bibliakiadások, és 61 eretneknek nyilvánított kiadó.

A kényesebb időszakokban az olvasandó, olvasható és tiltott szerzőket és műveket ez előtt nem foglalták hivatalos listába, valószínűleg ez „szájhagyomány”, egymás tanítása révén öröklődött a kolostorokban. Az évszázadok távlatára még nehezebbé és tudományos szempontból még veszélyesebbé teszi ennek vizsgálatát, és bármiféle konklúzió levonását. Mindezt tisztázva érzem csak létjogosultságát a következő fejezetnek.

Bár vizsgált időszakom a 10. és 14. század, a skolasztika idejére esik, e két feltételezett lista anyaga jóval korábbra nyúlik vissza. A felsorolás és az azt követő táblázat természetesen közel sem teljes, a nevek különböző olvasmányélmé-

nyekből származnak, a besorolást pedig a középkor fő dogmái, a bencés rend Regulája, P. Gottfried Glassner útmutatása és ismereteim irányították. E rész minden adata és tézise valóságos, de e kategorikus bontás hangsúlyozottan feltételes, a szó legjobb értelmében fikció.

Eco feltételezhetően kitalált listáját a témával foglalkozó szakirodalommal, valamint egy jelentős középkori könyvállománnyal rendelkező bencés könyvtár szerzetes könyvtárosának okosságával, húsz éves tapasztalatával és számomra lenyűgöző olvasottságával javítom és egészítem ki.

5.1. Az engedélyezett művek listája

E listába tartozhatott minden olyan gondolat, amit az akkori egyház magáénak ismert el, természetesen maga a Szentírás, és annak a kor dogmáival egyező magyarázata, a liturgikus művek, melyek Isten szolgálatához és a szerzetesi közösségek életéhez szükségeltettek. Továbbá minden olyan mű, mely nem tartozott ugyan közvetlenül a vallási élethez, de a szerzetesek másolták, kutatták őket, és a rendek szellemisége elfogadta azt, vagy tanítottak belőle. Ilyenek voltak például Platon vagy Donatus művei.

Néhány szerző és műve azok közül, amelyeket az Eco könyv szerint e korszak elfogadottnak tekintett:

Beda Venerabilis: angol történetíró, költő, hittudós, latin nyelven ír, klasszikus műveket gyűjt, Britannia számára. Oktatásra felhasznált művei nyelvtani, irodalmi, matematikai-természettudományos, stilisztikai témákkal foglalkoznak. Kolostortörténeteket és szentírás-magyarázatokat is ír. Munkái tárgyilagosak. Ő terjeszti el a Krisztus születését kiinduló pontul vevő időszámítást. Az ehhez kapcsolódó művei szinte minden könyvtárban megtalálhatóak voltak.

Művei: *De aedificatione templi*; *Historia anglorum*; *De tabernaculo*; *De temporibus et computo et chronica et circuli Dionysi*; *Ortographia*; *De ratione metrorum*; *Vita sancti Cuthberti*; *Ars metrica*; *De rhetorica cognatione*; *Locorum rhetoricorum distinctio*.

Umberto Eco Bedát a labirintuskönyvtárba helyezi. Valószínűleg csak valamely természettudományos műve kerülhetett ide, hiszen a középkor egyik elismert polihisztorja volt ő.

Herefordi Roger műve a *De rebus metallicis*, *Al Kuwarizmi Algebra* című munkája, *Silius Italicus*: *Punica*, *Hrabanus Maurus* (780–856) az egyházatyák ismeretének meghonosítója, komoly egyházi ember, kinek Alkuin volt a mestere. A tudományos életet fellendíti, latin nyelven ír híresek szentírási kommentárjai, tankönyvet ír, így joggal nevezik, Németország tanítójának”. Versgyűjteménye a *Liber de laudibus sanctae crucis* — A szent kereszt dicsérete elismert volt a középkori szerzőtársak körében ...

Páduai Marsilius: *Defensor Pacis* — A béke védelmezője, *Prudentius*, lírikus, római keresztény költő művei inkább olvasásra voltak valók mintsem közösségi éneklésre. Népköltészetre is ható műve a *Peristephanon* — Vértanúk koszorúja. A mű 14 költeményt tartalmaz egy-egy vértanú szenvedéséről és haláláról, realiztikus, olykor horrorszerű.

Petrus Lombardus: teológus, püspök, és tanár. Művei: *Sententiae in IV. libris distinctae*, *Collectanea in epistola Pauli*, *Prologus in Epistolam I ad Corinthios*, *Prologus in Epistolam II ad Corinthios*

Egy szír példa a egyetemes irodalomtörténetből: *Szent Efráim (Efrém)* író, költő, aki megteremtette a szír irodalmi nyelvet, megalakította a ún. perzsa iskolát. Elsősorban himnuszairól híres. Műve a *De habitu et conversatione monachorum*.

5.2. A tiltott könyvek listája

Néhány jellegzetes gondolat A rózsza neve című filmből. (Rendezte: Jean-Jacques Annaud 1986.)

Vilmos és Adso párbeszéde:

– Senkit sem lenne szabad eltiltani ezektől a könyvektől.

– Talán féltik őket, mert ritka értékek.

– Nem, nem erről van szó. Ezek gyakran olyan ismereteket tartalmaznak, amelyek kétkedésre ösztönöznek az Isten Igéjének csálhatatlanságában. És a kétkedés Adso, a hit ellensége.

Vilmos és Jorge apát párbeszéde:

– Jorge atya, vannak más könyvek is a komédiáról, miért pont ettől félsz anynyira?

– Mert ezt Arisztotelész írta.

– És miért olyan riasztó számodra a nevetés?

– A nevetés megöli a félelmet és a félelem nélkül nincs hit, mert ha nem félünk a Sátántól, nem lenne szükségünk többé Istenre.

– De a nevetés nem szűnik meg azáltal, hogy ezt a könyvet (*Arisztotelész Poetikájának második könyvéről van szó*) eltünteted.

– Nem, az biztos, a nevetés megmarad, mint általános felfrissülés, de mi lenne, ha erre a könyvre hivatkozva tanult emberek kijelentenék, hogy minden szabad nevetni? Istent is kinevetnék? A világ visszahullana az őskáoszba.

A klérus nemcsak az írásbeliség terén, hanem ezáltal a tudomány terén is monopóliumot élvezett. Görög és latin nyelvismeretük fordítói képességük folytán kezükben tartották azt a hatalmat, amivel bizonyos időszakban egyházi cenzúra alá vetették többek között az előző korok és íróik gondolatait, munkáit. Ebből is látszik, hogy az a tudás, amely gyarapított, hatalmaskodóvá és dogmatikus cenzorrá is tudott válni.

Nézeteim szerint minden olyan mű, amely Isten létét, az egyház és Isten viszonyát, a teremtés mibenlétét, és a keresztény erkölcsöt kérdőjelezte meg, vagy vitatta. Az orvostudomány vívmányai, a teremtés Istentől való elvitatása, és általában a hit és tudomány viszonyában a tudás előrehelyezésével íródott könyvek tartozhattak a nem engedélyezett közé. Érdekes még, hogy Arisztotelész művei közül a *Poeticának* 2. része, mely a komédiát tárgyalja, is feltehetőleg e listához tartozhatott, hiszen csupán a nevetés kedvéért való nevetést, a hiábavaló nevetést Szent Benedek haszontalannak és Istennek nem tetsző dolognak tartotta. Valószínűleg, erre már soha nem fogunk biztos választ kapni, hiszen a *Poeticának* ez a része elveszett, elpusztult.

Ide tartoztak még az eretnek tanokat hirdető, és a hitetlenek művei is, melyek nyilvánvalóan nem fértek meg a „nyitott” polcokon.

Következzenek az Eco könyv szerint tiltott szerzők és néhány kommentár hozzájuk. Dőlt betűvel szedem a véleményem szerint a merevebb, dogmatikusabb gondolkodással ellentétes témákat, megközelítéseket.

Villanovai Arnold írása szerint a humorok és a pneuma túltengéséből keletkezik a *szerelmi kórság*. *Martianus Capella*: római író, 9 könyvre osztott *enciklopédikus* művét, kompilációját, prózában és versben írta, fárasztóan száraz és dagályos stílusú. A kolostori iskolák tankönyvként használták művét a középkor folyamán. *Bolognai Maximus* könyve a *Speculum amoris* elűtő miniatúrákat, indákat, *állatpárok*at, virágokat és gyógyfüveket jelenít meg. *Liébanai Beatus* féle *Apokalipszis-kommentárjában* a képek fantasztikusan változatosak. Beatus Asturia legjobb miniatúrái közé tartozott. *Apuleius* római regényíró, vándorszónok, ügyvéd és tanító, akit *mágikus üzemekkel* vádoltak 160-ban, görög filozófiai tanok latin népszerűsítése kötődik a nevéhez. Romantikus, csodás elemeket alkalmaz írásaiban. *Fronto*, *Marcus Aurelius* nevelője, római szónok, az *archalizáló* irányzat képviselője, fellépett Seneca stílusával szemben. *Vergilius* a toulouse-i bölcs, műve az *Epitomi*. *Malmesbury Aldhelm* alliterációi, *Magius*, *Facundus*, *Avicenna* a híres perzsa tudós, *Florus*, *Fulgentius* és műveik sem kerülhettek a szabad polcokra...

Hitetlenektől származó művek

Avicenna Canon-ja, A Korán, *Ajjub Ruhavi* műve a *veszettségről*, *Alhazen* *De aspectibus*-a.

A következő írók a *szerelmről* írnak: *Abu Bakr Muhamad ibn Zakarija ar-Rázi* művében a *Liber continens*ben a lycantropiával azonosítja a szerelmi mélabút. *Ibn-Hazm* gondolatai és *Ancyrai Vazul* idézetei is ezzel a témával foglalkoznak.

Umberto Eco *A rózsa neve* című könyvében a grammatikusok egész hadát „száműzte” a könyvtár tiltott részébe. Gondolatmenetem alapján nem kerülhettek a zárt részbe, de lehetséges, hogy néhány kolostorban e művek sem voltak mindenki számára hozzáférhetőek: *Priscianus*, *Honoratus*, *Donatus*: egyben szónok is, Rómában nyelvtant és szépírást tanított. Tanítványa volt pl. Hieronymus, magyarázatokat írt Terentius vígjátékaihoz és Vergilius műveihez...

5.2.2. Beszégetés Gottfried atyával

Az előbb felsorolt grammatikusokkal kezdeném azt a beszélgetést, amit a 2000. év húsvét hétfőjén folytattam *Pater Gottfried Glassnerrel* a melki apátságban. Harminc év szerzetesség. Ebből húsz év a könyvtárban. Ezzel a tudással és szükre szabott idejével próbált segíteni, és többek között a következő megjegyzései voltak a tiltott könyvek témájához.

Többször hangsúlyozta az engedelmesség szerepét a szerzetes életében. E szerint az „igazi” kolostori időkben az apát kezében volt annak a döntésnek a joga is, hogy melyik szerzetes mikor és mit olvas.

A mit kérdése. Az eretnek tanok sokáig nem jutottak közvetlenül a kolostorokba, csak kommentárokból és kritikai írásokból voltak ismeretesek, így nem voltak igazán felforgatóak. Változás csak Arisztotelész beszívargásával, és a

pápai intéseket semmibe vevő egyetemek megalakulásával állt be. Ekkor nagyobb odafigyelést kívánhatott a válogatás, és az apát azon ténykedése, amivel önhatalmúlag „cenzúrázhatta” és magánál tarthatta azokat a műveket, melyeket veszélyesnek ítélt. (Úgy tudom elképzelni, hogy rajta kívül csak néhány igen szilárd jellemű, hitében és engedelmességében megingathatatlan szerzetesnek adhatta át ezen műveket tanulmányozásra). Ők pedig valószínűleg akárcsak a hitetlenek műveit figyelmen kívül hagyták.

Természetesen izgalmasabb úgy gondolni, ahogy Eco tette: a dogmatikus Jorge főapát — kinek személyét Pater Glassner szerint Eco Jorge Luis Borgesről mintázta — csak a könyvtárossal osztja meg Arisztotelész élményét, és ő bizonyos ellenszolgáltatások fejében adja tovább a mérgezett könyvet.

Arról, hogy hogyan vélekedtek a hitetlenek műveiről, még annyit tudtam meg, hogy nem tartották a kereszténység valós fenyegető veszélyének. A világi szerelemmel foglalkozó művek pedig nem foglalkoztatták őket.

Nagy szerepe volt a mikornak, és ezzel összefüggésbe a holnak is. Megtörténhetett, hogy voltak olyan könyvek a könyvtárban, vagy a kolostor bármely részében, ahol könyveket tároltak, amik magánolvasásra, liturgikus teendőkre, kutatásra, vagy elmélkedésre nem voltak megfelelő olvasmányok. De az iskolában, a latin nyelv és a tudományok elsajátításához kiválóak és nélkülözhetetlenek voltak. Ilyenek lehettek például Donatus a grammatikus, és Capella, a római író munkái is.

Összefoglalva, főleg a 1000. év előtt nem volt az olvasható és nem olvasható könyvek kérdése olyan veszélyes és éles probléma. Valószínűleg a labirintuskönyvtárak léte is igencsak megkérdőjelezhető. Akár a filmben szereplő hatalmas, a mai könyvtár szerkezetét mintázó, vagy az örökre mindenki álma maradó alexandriai könyvtárat megidéző polcok és emeletek sokasága. Ez, a szerzetesek száma és a könyvek elkészülési gyorsaságának figyelembe vételével több mint lehetetlen. Jó lett volna...

Bár Pater Gottfried forradalmi időszaknak nevezte azt az időszakot, mikor hozzáférhetővé váltak a kereszténység elveivel nem teljesen egyező vagy szöges ellentétben álló művek, hozzátette, hogy a titkos könyvtárak és a mérgezett könyvek „gyakorlata” elég ritka lehetett. (Sokhelyütt még a „szabad könyvtár” eredeti helyét sem tudják megállapítani.) Valószínűbb, hogy e kérdés inkább az apát hozzáértésén, emberismeretén, a kereszténység filozófiájához való merevebb vagy nyitottabb hozzáállásán, és a rá bízott nyáj engedelmisségén múlt. Ahogy derűs, nyugodt mosolyával példát is hozott erre. Így fogalmazott: Ha egy szerzetes odament az apáthoz azzal, hogy ő Arisztotelészt akar olvasni, az apát előbb megkérdezte miért, majd eltanácsolta tőle.

6.1.2. A kolostori élet kezdetei, az első regulák

Szent Pachonimus (286–346) volt az, aki e veszélyeket látva összegyűjti társait, hogy koinosz bioszt, közös életet éljenek. Ezért nevezik őt a kolostor feltalálójának. Az első kolostor Tabennisiben vagy Tabenessiben épül, és ezt több más kolostor alapítása is követi. Itt már közös az imádság, az étkezés és a munka egy része is, de még különálló cellákban és kunyhókban laknak a szerzetesek. Az önmegtartózkodás szabad, bár a szent már a túlzások elkerülésére int. A felvétel és a

próbaidő szabályozott, ahogy a napirend és a szerzetesruha is. A thebaiszi kolostor vesztét később az okozta, hogy a munkának tulajdonított nagy szerep nyomán, a kolostor busásan meggazdagodva — bár a javakat jótékonykodásra használták fel — felkeltette a nomád törzsek irigységét, akik aztán feldúlták és kirabolták a kolostort...

Nagy Szent Vazul-Basilius a szerzetesség teológiájának megalkotója. Két regulája közül a bővebb az alapvető elméleti kérdéseket tárgyalja, a rövidebb pedig alkalmi kérdésekre ad választ. Előbbi a Szentírás megokolásait keresi, utóbbi a praktikus intézkedéseké. „Összegyúrva” e kettőt hasonlóságot fedezhetünk fel Szent Benedek Regulájával.

Közös élet-elméletét hosszabbik regulájában a *Regula fusius tractatában* fejti ki. A közös élet mellett foglal állást. Véleménye szerint közösségben jobban lehet egymásról gondoskodni, egymást javítani, ellenőrizni, könnyebben gyakorolható az engedelmesség, és a szeretet. Ő vezeti be először a lelki élet feltárását, a gyónást az askétikus életbe.

A kolostor feladatai közé sorolja a karitatív és nevelő feladatokat is...

9. „Benedictus montes amabat” — Benedek a hegyeket szerette

A bencés rend története

Szent-Benedek fiai voltak időben elsők a nagy nyugati szerzetesrendek közül és évszázadokig a legjelentősebbek. Ők voltak az élenjárók a középkori műveltség terjesztésében is egészen a 12. századig. Oly sok helyen és annyi mindenben jeleskedtek, hogy e dolgozat keretein belül töredékét is csak a teljesség igénye nélkül említhetem.

Nem azonosíthatom a bencés rendet Pannonhalmával, hiszen a rend ezerszínű árnyalatát egy monostor — legyen bármilyen jelentős — sem foglalja magában, de úgy gondolom, ha már olyan helyet, szellemet keresünk, amelyből jól megértjük Szent Benedek elképzelését a közösségi életről, jobb helyet nem is mutathatnánk be, mint Pannonhalma. Mindemellett itt található a világ legnagyobb bencés gyűjteményét őrző bencés könyvtár, ez volt első királyunk, első keresztény hadállása, ma a világörökség része.

Szent Márton hegyén több, mint 1000 éve áll a kultúra, a remény és a kitartás monostora. 581-ben kezdődött...

9.2. Szent Benedek Regulája

Szent Benedeket az egyháztörténet olyan jelentős személyiségének tekinthetjük, aki Regulájával a szerzetesjog megalapítója volt. E művével méltán emelkedik kortársai mellé, akiket már, mint történelmi személyiségeket említenek az enciklopédiák, így például a világi jog nagy alakját, Justinianus-t, vagy az egyházjog atyját, Dionysius-t. A *Regula* eredeti címe valószínűleg egyszerűen csak *Regula*, vagy talán *Sancta Regula*, írásának ideje és helye már biztosabb, Montecassinóban született, 534-ben. Több, kezdetben valószínűleg önálló részből, füzetkékből állította össze Szent Benedek.

A *Regula* nyelve nem a latin irodalmi nyelv, hanem annak népies változata, a *lingua vulgaris* volt. Az autográf kézirat sorsát jól ismeri a történetírás. Eredeti példány nem maradt fenn, kalandos története szerint a longobárdok feldúlta

Montecassinóból — a másik fontos tárggyal, a herminával, azaz a napi boradag mértékkel együtt — a menekülő szerzetesek Rómába mentik. Onnan először visszszakapják, majd a barbárok elől Teanóba menekítésére kényszerülnek, ahol végül tűzvész áldozatul esik. Időközben szerencsére már sok száz másolatot készítettek a Reguláról és terjesztették is, melyek közül a legismertebb talán a Sankt Gallen-i kézirat. Ezt a példányt Nagy Károly utasítására, betűhíven másolták még a montecassinói eredeti kéziratról 820-ban.

Több mint hat és fél évszázaddal később — a könyvnyomtatás feltalálása után — 1489-ben jelenik meg az első nyomtatott Regula-kiadás.

A Regula írása során forrásul szolgáltak a Szentírás mellett, a latin egyházatyák művei, továbbá Szent Benedek előszeretettel merített a szerzetesirodalom jeles képviselőinek műveiből, mint például többek között Szent Jeromos Vulgatajából, Szent Ágoston, Szent Leó, Szent Vazul és Cassianus gondolataiból.

Érdekes kérdés a Regula forrásait illetően, hogy a Regula szövege sokszor megegyezik egy korabeli mű, a Regula Magistri mondataival. Mindezt a kérdést az egyházi történetírás azzal magyarázza, hogy valószínűleg mindkét mű egy közös ősrre, a lerini regulára vezethető vissza. E történeti háttér kitűnő forrást nyújt a Regula értelmezéséhez.

A számomra — a ma embere számára megszívlelendő, követendő — gondolatot tartalmazó szabályzatnak a hely szükössége miatt csupán a tömör kivonatát adom:

A Regula teljes egészét csodálatos kiegyensúlyozottság hatja át. Szent Benedek írásában a közepes képességű embert, az átlagembert veszi figyelembe tanácsai során, mindazonáltal igényes azokkal szemben, akik a rend irányításában közreműködnek. Pontosan szabályozza az istentiszteletet (a *divinum officium*ot). Különös figyelemmel szól a gyengékről, a betegekről, a gyerekekről és öregekről, illetve a vendégekről és az utazókról. Ez utóbbiak soha nem hiányozhatnak a gondoskodást nyújtó monostor falai közül. Az étel, ital és munka mértékének, a penitenciatartás módjainak meghatározása is kiegyensúlyozottságot sugároz, az akarat megtörése helyett inkább az egyéni lelkiismeret alakítását, a személyes ítélőképesség nevelését célozza.

A 7. századtól Nyugaton a szerzetesi közösségek gyakorlatilag mindenütt elfogadták ezt a szabályzatot. Ez a siker talán azzal magyarázható, hogy teljes, a közösségi élet gyakorlatilag minden kérdésére kitérő a Regula, s amit sugároz: az igazi összekötőkapocs inkább a szeretet, mint a külső fegyelem legyen. Jellemzője, hogy mindenki számára elérhető és a szerzetesi stabilitásra kötelező (a szerzetes egész életét ugyanabban a monostorban töltse).

A Regula széles látókörét mi sem jellemzi jobban, mint annak utolsó fejezete, amely a Szabályzatot viszonylagossá teszi, azaz a Regula sem foglalhatja magában a tökéletesség minden szabályát. A Regula ma is hidat képez a keleti egyház felé.

Bár e szabályzat az évszázadok során kiállta a tartósság próbáját, nem tekintenek rá a bencés rend tagjai sem kritika nélkül. Szent Benedek például nem tér ki művében a kolostorok összefogására, összefüggésére. Ezt a kérdést a Pachomius-féle szervezeti gondolathoz visszatérve oldották meg, az úgynevezett kongregációk kialakításával. A kultúrunka elfogadásának és támogatásának

szükségességéről csak később, Cassiodorus munkásságának eredményeként kapnak választ a kereszténység hívei.

„Bárki vagy tehát, aki a mennyei hazába igyekszel, teljesítsd ezt a kezdetnek írt, igen csekély Regulát! Így aztán legvégül Isten kegyelmével eljutsz majd a bölcsességnek és az erényeknek előbb említett csúcsára. Ámen.”

9.7. Szent István és a szerzetesek

Szent István „követekkel, levelekkel mindenfelé hírül adta kívánságát” — a térítéshez papokat és szerzeteseket keresett. A felhívásra több egyházi személy érkezett Magyarországra, akik aztán „mindenfelé megvetik a szent egyházak alapjait, emelik a kanonokok klostromait, virágzásnak indulnak a szerzetesi regulában élő közösségek”. A világi papok és szerzetesek közösen vettek tehát részt a magyar nép keresztény hitre térítésében. István király az egyházi hierarchia kialakításakor tíz püspökséget állított fel, melyek vezetői gyakran bencések voltak.

Az egyik, máig legjelentősebb monostor a Szent-Márton-monostor lett — névadója az őskeresztény kor nagy katona-szentje, Tours püspöke, a szerzetesség terjesztésének zsoldosa —, mely Pannonhalma földjén alapított 996-ban. Első apátja Anasztáz volt, szerzetesei pedig az Adalbert által alapított brevnovi monostor tagjai. Ez a magyar monostor Montecassinóhoz hasonló kiváltságokban részesült, vagyis apátját szabadon választhatta. Az apátság vagyonként a levett lázadó, Koppány földjeinek tizedét kapta. Az egyházi szervezetben az esztergomi érsek alá tartozott. Szent Márton-monostor szerzeteseinek és vezetőjüknek kiemelkedő szerepe volt a missziós feladatok ellátásában.

A szerzetesek közösségi élete mellett mindazonáltal jelen volt a remetéskedés is. Ennek egyik jelentős példája Velencéből a Kárpát-medencébe 1020 táján érkezett Gellért, aki a bakonybéli Bélen élt elmélkedő remeteéletet. Gellért az itáliai remetesség képviselőjeként új szint volt, az ekkor már elég változatos képet mutató magyarhoni szerzetességen belül.

Szent István hívó szavára érkezett az országba Asztrik és kísérete is, aki monostor-alapítás szándékával jött a pécsváradi királyi udvarházba. Asztrik a közösség letelepítését követően az ország déli részein térített, majd István igazán nagy küldetéssel bízta meg: a pápától kérje a felségjelvényeket számára. Küldetése eredményeként a pápától koronát és zászlós lándzsát hozott hazánkba, ezzel a pápa az egész keresztény Nyugat tudomására hozta az új magyar állam létét, önállóságát. A koronázást követte az egyházi szervezet kiépítése. Létrejött a magyar egyháztartomány, benne tíz püspökséggel.

A magyar egyházszervezés, a hazai szerzetességet tehát a benedeki Regulát követve jött létre és működött. A fent említett szerzetesek jelentős szerepet vállaltak az egyházi és állami életben, és jelentős hatást gyakoroltak az ország helyes irányba történő fejlődésére. Jellemző a magyar egyházszervezésre, és egy állandó motívuma annak, hogy a térítés és szervezés a világi papok és a szerzetesek együttes munkája.

Cluny szerzetesi közösségén kívül egyedülálló jelenség volt Európában Gellért teológiai munkássága. Munkáiban nem pusztán kompilátori szerepet töltött be, hanem művei — bár erősen függtek az egyháztól és az előző korok teológiai irodalmától — igazi, önálló alkotások voltak.

Szent Gellért mellett mindeképpen említésre méltó Boldog Mór is, aki I. András megkoronázója, és ő írja alá a tihanyi alapítólevelet is.

A Szent Gellért vértanú halálát követő két évszázadot a magyar egyház- és művelődéstörténet tudósai méltán tartják a bencés kultúra érájának.

10. Mons Sacer Pannoniae

— A Pannonhalmi bencés főapátság rövid története

10.3. A könyvtár

A könyvtár az épület lelke és mozgatója. Amikor I. Ferenc — II. József kemény intézkedéseit megsemmisítve — visszahelyezte jogaiba a bencés rendet, a középiskolai oktatás új feladata hárult a pannonhalmi monostor szerzeteseire. Így nélkülözhetetlenné vált a kor követelményeinek megfelelő könyvtár kialakítása is, melyre Joseph Franz Engel kapott megbízatást. Ő alakította ki a könyvtár nagyszobát és a két földszintes oldalhajót is. Később a bővítést Johann Baptist Packh folytatta, s 1835-ben fejezte be.

A kolostor könyvtárára jelzőként a lenyűgöző illik a legjobban, hiszen jelenleg — a világon egyedülálló bencés gyűjteményként — 350 000 kötetet számlál. A könyvgyűjteményen az apátságban található még levéltár, képtár, régiségtár és érmegyűjtemény is.

A gyűjtemény rendkívüli ritkaságai közül álljon ehelyütt néhány:

- a 13. század első negyedében készült, vörös bőrbe kötött Liber Rubernek nevezett gyűjtemény, mely tartalmazza a kolostor adományleveleinek, okleveleinek hitelesített változatát;
- az egyetlen királyi chartularium, mely az Árpád-ház korából származik;
- Pannonhalma privilegiális oklevele az 1001. esztendőből;
- leghíresebb, a Tihanyi Apátság alapító oklevele;
- az első papírra vetett magyar nyelvű oklevél, amely 1306-ban íródott.

Az elmúlt két évtizednyi — szinte folyamatos — átalakítási, felújítási munkálatok eredményeként párját ritkító szellemi és építészeti értékű és jelképpé vált Magyarországon és talán Európában is ez a bencés apátság.

10.4. Az utolsó évszázadról röviden

Az I. világháború borzalmaiból felocsúdó, életét élni akaró nemzet nehéz éveit következtek. A bencés rend ezen körülmények között is hamar magára talált. Ezt bizonyítja a józsefvárosi gimnázium és a Pannonhalmi Szemle című folyóirat alapítása is.

A bencés oktatás színvonalát mutatja, hogy számos híres ember ezekből az iskolákból jutott el a hazai és a világi tudományos élet csúcsára. Megemlíteném — természetesen a teljesség igénye nélkül — ezekből az időkben Erdélyi Sándor római kulturális tisztviselőt, Serédi Jusztinián egyházjogászt, Zalán Menyhért és Kühár Flórián liturgiátörténészeket, Szunyogh Xavér Ferencet (aki a magyar liturgikus mozgalom megindítója volt), vagy a pedagógia és szociológia jeles képviselőit, Bognár Cecilt, Várkonyi Hildebrandot, és a nyelvész Klemm Antalt.

Egészen a II. világháború kitöréséig a békés bencés munkálkodás időszaka következett, olyan egyedi intézmények működésével, mint például a pannonhalmi, részben olasz nyelvű középiskola. Megjegyzendő, hogy Pannonhalma gyara-

podó érdemei később elismerést nyertek, hiszen XII. Piusz pápa a főmonostor ősi templomát 1943-ban a kisbazilika rangra emelte. Az 1945. utáni országépítésben természetesen a bencések is részt vállaltak.

Az 1952-es év és az azt követő időszak számos kiművelt bencés emberfőt is a határon túlra kényszerített. Közöttük van Rezek Román, aki Teilhard de Chardin összes műveinek magyar nyelvre fordítója, valamint a teológus-atomfizikus Jáki Szaniszló, akit Templeton-díjjal jutalmaztak életművéért. Jáki Szaniszló a kereszténység és a természettudományok közötti látszólagos ellentétek nemzetközi szintű felszámolásában ért el eredményeket.

Az 1950-es évek során a hazai politikának mindvégig jellemzője volt a katolikus egyház elleni támadás. Igen alacsony számú szerzetesi közösség működött ezidőtájt, szinte kizárólag Pannonhalmán és Győrben.

Később belső megújulási folyamat vette kezdetét, amelynek idejét az 1970-es évek közepére teszi az egyházi történetírás. Ennek az időszaknak jelentős személyisége volt Szennay András főpát, akinek kétszer kilenc évi vezetése alatt megújult és megszilárdult a hazai bencés közösség. Az állami korlátozások közepette szervezte meg azt a budapesti tanulmányházat, amelyben fiatalok százai nevelkedtek a bencés hagyományok megtartása mellett.

Utóda Várszegi Asztrik felszentelt püspök lett, aki jelenleg is irányítja a magyar bencéseket. Rá várt az a komoly feladat, hogy a pannonhalmi épületegyüttes megkezdett rekonstrukcióját befejezze, a millenniumi ünnepeket megszervezze és a rend további eredményes munkáját vezesse.

12. „Narcissus nulli reddit depictus odorem” — „Illata nincsen, amit festményen látsz, a virágnak.” ...a személyes élményről

A középkor kutatásának szerelme nem nélkülözheti a személyes élményt. Európában abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy majd minden országban középkori emlékekkel vagyunk körülvéve, legyen az egy apró szerszámlelet, egy kolostor vagy egy teljes település.

Még kevésbé érdeklődőként is döreség kihagyni a belekóstolást egy-egy ilyenbe. Hisz van-e ahhoz fogható, annyira közeli élmény a történelem átélésében, mint állni a reimsi angyalka mosolyában, érezni, ahogy a Notre Dame a fejünkre dől, vagy ülni Szent István székében a pannonhalmi altemplomban.

Nem élhettük át a karoling írásreformot, nem hallhattuk a penna zizegését a moissaci scriptoriumban, és nem láthattuk Gutenberg arcát sem, amikor első munkájára nézett. De ha behunyjuk a szemünket ott és azon a helyen könnyebb felvenni a kapcsolatot az elmúlt időkkal.

Jártam az aacheni palotakápolnában, a senji sikátorokban, Párizsban és Reimsben is, de külön e témában „csak” Pannonhalma és Melk illatát tudom a papír és a festék utánozhatatlan illatába vegyíteni. Szívesen bejárnám a „bárdot” éle és lapja mentén, és be is fogom egy napon, de a szagokat, ízeket, hangulatokat Magyarország első és a világ legnagyobb bencés gyűjteményét őrző könyvtárából, illetve a Duna kanyargó ívébe épült, épületméreteiben Pannonhalmát is meghaladó könyvtárának tartalmában pedig az alexandriaiéval is vetekedő Melkből hoztam. E figyelemre méltó tények és személyes élményeim alapján térek ki részletesebben e két helyre...

Útravaló a szakdolgozónak és az olvasónak

Ahogy ez a kutatások során lenni szokott, előre végképp nem látható akadályok merültek fel. Mivel a kor a Német-Római Császárság területén találta Melket, sok szakirodalom csak németül és nem is a legkönnyebb nyelvezettel állt rendelkezésemre. Angol tudásomnak köszönhetően viszont az általam oly sokra becsült latin nyelvvel (természetesen latin nyelvkönyv és szótár segítségével) könnyebben boldogultam.

Remélem másokat is ösztönözni fog a téma a latin nyelv újjáélesztésére a mi generációnkban is, hiszen a legelőbb holt nyelvek egyike. (Majd 80 éves nagymamám sok-sok évvel a miskolci gimnázium latin órái után, értette, ha csak tartalmában is angol nyelvkönyven leckéit.)

Hisz ahogy István királyunk mondotta „Az egynyelvű és egyszokású ország gyenge és esendő.” Romboljuk le hát a határokat, hiszen azok csak a térképen léteznek, és átrajzolódnak még a vizsgált időszakban is, nemhogy utána, megtöltve egy egész történelmi atlaszt.

A nyelvek az igazi határok. Néhány nyelv ismeretében, melyek majd mind-egyikének alapja a latin nyelv, nem szegmensekben, hanem kultúrákban és ezek változásában látnánk a világot (melyek természetesen az egyéb gazdasági, politikai, társadalmi) változásokat is szignifikánsan jelzik az avatott, de előítéletmentes szemeknek.

Szent István úgy gondolta, hogy a kereszténység és az ezt közvetítő latin írásbeliség a pusztulástól menthet meg minket. Ehhez jól előkészített talajon, szilárd és megingathatatlan elhatározással, mondhatjuk úgy tüzzel-vassal látott hozzá, és fejezte be további utunkat meghatározó művét, a cél és a mód megváltoztatása nélkül. (Ez is oly ritka ma, a véghezvitt akarat)

Igaza volt. Mi lett volna velünk? Profán hasonlattal élve, olyan ez mint az a használati tárgy, melyet megvéve és használva már a használatbavétel pillanatától oly szervesen illik a környezetébe, hogy nem is tudjuk elképzelni: Vajon hogy éltem eddig nélküle? A véres keresztény hitre térítés nélkül vajon hol lennének ma? Írnák, beszélnek e még a magyar nyelvet, egyáltalán lenne-e még „élő” értelme annak amit úgy emlegetünk, magyar? Vagy ahogy Márai víziójában: „Elmúltak az aztékok is.”? Nem tudhat biztosan senki semmit. Még az sem, aki ott és akkor benne élt. Ahogy nem tudjuk, mi lett volna ha...?

Ugyanúgy nem tudhatjuk, hogy voltak tiltott könyvek, tűzvészek, beavatott könyvtárosok, titkos labirintusok? És azt sem tudhatjuk, hogy kinek és miben volt igaza. Istvánnak vagy Koppánynak?

A dogmatikusoknak, vagy akik szívesen forgatták vagy forgatták volna a könyveket tele új tudományokkal? Vilmosnak vagy Jorge apátnak? Ecónak, vagy akik nem hisznek benne?

De talán egy dolgot megkockáztathatok. Ebben, itt és most én élek. 2000 márciusát írjuk, ez a kikelet hava.

Nézzük meg közelebbről ezt a jelzős szerkezetet. LATIN ÍRÁSBELISÉG. Szedjük szét e két szót. Vonatkoztassunk csak el!

LATIN. Egy nyelv, egy viszonylag régi nyelv, alapnyelv vagy csak egy a sok közül, egy hosszabb történelmi és művelődéstörténelmi korszak fő nyelve. A kereszténység, s ezzel együtt a műveltség fáklyájának tartórúdja. A kommunikáció

alapja. Legyen szó szóbeli, írásbeli vagy bármilyen más elképzelhető módszerről kommunikálnunk kell ahhoz, hogy megértsünk és megértessünk, tanuljunk és tanítsunk, hangokat halljunk és hangokat adjunk, nyomokat olvassunk és nyomokat hagyjunk. Ehhez pedig nem zárkozhatunk be határok közé, mondva, mindenki tanuljon meg az én nyelvemen. Mindenki tanuljon mindenki nyelvén, és ezen most nem ezer nyelv ismeretét értem, hanem egymás nyelvét értve, szívét lelkét, sorsát, metakommunikációs jeleit empátiával érezve, értve megfejteni.

Romboljuk hát le a bennünk élő határokat. Kommunikációs, vallási, meggyőződésbeli, etnikai, politikai, technikai, és személyes korlátainkat, és nem kevésbe korlátozottságunkat. Így sokat tanulva másoktól és begyűjtve élettapasztalataikat, a Föld műveltségi szakadécai is zsugorodni kezdenek majd.

ÍRÁSBELISÉG. Ez az amiben már rég a körmünkre égett a gyertya. Rendet kell hát tennünk házunk táján, ezen a kék bolygón. (Amíg még az.)

Ez az, amiben visszatér az 1000. esztendő most a 2000. évben.

És nem feltétlenül csak a Gutenberg-galaxis rémére gondolok.

Az írásbeliség az alapja annak, hogy nyomot hagyjunk magunk után, hogy amin túlrohanunk, annak tapasztalatait átörökíthessük. De mindenekelőtt az alapja annak, aminek a feltétele is. Hogy legyen, aki ír vagy beszél, és legyen aki olvas, vagy meghallgat. És ez minden műveltség alapja.

Magunkat veszítjük el, ha elvesztjük e műveltség igényét, és emellett elvesztjük a kapcsolatot, a kommunikációs, vallási, meggyőződésbeli, etnikai, politikai, technikai, és személyes kapcsolatot a világgal és egymással.

Újra elveszhetünk. Eltűnhetünk a süllyesztőben.

Ennek sürgető jelei nap mint nap már-már a megszokottságig „velünk élnek”, de ha jobban „odanézőnk” a szemünk előtt láttatják a „lejtő dőlésszögét”.

Az agyelszívás, a funkcionális analfabétizmus és a teljes írástudatlanság hihetetlen, szó szerint el nem hihető, bár felmérésekkel alátámasztott százalékokat produkál.

Hálásnak kellene lennünk, de a hála ma nem divat. De ha nem is tudunk hálásnak lenni István királynak és a mögöttünk álló 1000 évnek, legalább érezzük úgy, és mi a kultúra gazdái éreztessük úgy, hogy tartozunk.

Tartozunk azzal, hogy figyelünk, és ha már eddig nem is mérföldes léptekkel jártuk utunkat és tömtük be az alpműveltség tátongó lyukait, ezentúl jobban, és nem vasárnapi módon, hanem állandóan figyelünk, romokat takarítunk el, a romok alól kisegítjük, aki kéri, türelemmel magyarázzuk annak, aki eltemetve akar maradni, hogy az csak látszólag menedék, s csakhamar ráomlik, amit félelemből, kishitűségből vagy kényelemből nem kíván elhagyni.

S ahol tiszta a terep, ott minden szakavatottal és „önkéntessel” és minden lehetséges eszközzel építünk. Menedékhelyet, kalyibát, kuckót, faházat, sorházat, családi házat és békét, luxuslakást. Mindegy.

De nem kőfalakat...